

ÖZNEİNİN CÜMLEDEKİ KİMLİK PROBLEMİ

Dr. Zikri TURAN*

Bugün, cümlelerin bir unsuru olarak, dilbilgisi kitaplarında, yazılarında ve tartışmalarında hakkında verilen bilgiler, yapılan tahliller, izahlar, ileri sürülen görüşler ve gösterilen örnekler, öznenin bir kimlik probleminin bulunduğunu iyiden iyiye hissettirmiştir.

Bu sebeple, *yüklet*¹ *kimse*², *Fâil*³, *Müsnedünileyh*⁴ *özne*⁵ gibi kavramlarla, terim karmaşası ya da en azından terim çeşitliliği, cümlelerin işi yapanını karşılayan bu unsurunda da az çok yaşanmış olmasına rağmen, önce *fail* ve *özne*, sonra da umumiyetle *özne* kelimesinde birleşilmiş olduğu halde; üzerinde yapılan tasarruflarda bu birlik sağlanamamış, aksine, dilbilgisi disiplininin sınırlarından taşan bir çeşitliliğe yönelinmiştir. Halbuki, yapılan özne tarifleri, üzerinde ittifak sağlanmış intibamı verecek şekilde, birbirlerine aşağı yukarı benzer ifadelerle dile getirilmiştir:

"Cümlede yükalanı, *kimse* adıyla anarız"(Banguoğlu, 1990, s.523) "*Kimse bir kişi veya şey olabileceği gibi yalın bir kavram da olur. Kimse, cümlede kılını ve olanı temsil eder*"(Banguoğlu, 1990, s.525).

"Özneyi, yüklem anlamı kendisiyle gerçekleşen bir öge diye tanımlayabiliriz." (Bilgegil 1964, s. 20).

"Cümlelerin fiilden sonra ikinci unsurudur. Fail, fiili yapan veya olan unsurdur. Fiile en yakın, fiilden ayrılmaz bir cümle unsurudur" (Ergin, 1980, s.399)

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹. Bkz. Jean Deny (Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve), Türk Dili Grameri 10-11. Fasikül, 1947, s.781. Aynı sayfanın 2.dipnotunda *yüklet* ve *özne* terimleri için Ali Ulvi Elöve şu izahı getirmektedir: "*Buna verilen özne tabiri diğer bir çeşit olan yezne gibi (dâmad) manasındadır ki, bununla münâsebeti yoktur. Biz üzerine bir şey yükletilecek (varlık) manasındaki bu kelimeyi ise daha uygun buluyoruz. Bk. Kitab-ı Dede Korkud, yüklet=eşya yükletilecek (hayvan) A.U.E.*"

².Bkz. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, 1990, s.525.

³.Bkz. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1980, s.399.

⁴.Bkz. M.Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Ankara 1964, s. 21

⁵.Bkz. Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara 1992 s.119; Leyla Karahan, Türkçe'de Sözdizimi, Ankara 1995, s.49; Mazhar Kükey, Türkçenin Sözdizimi, Ankara 1975, s.79; Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, İstanbul 1975, s.82.

"Fiilin gösterdiği kılış ile doğrudan ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş ve kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey" (Korkmaz 1992, s.119)

"Cümlede yapanı veya olanı karşılayan unsur, öznedir. Özne, yüklemün gösterdiği işi, hareketi, oluşu, durumu üzerine alır." (Karahan, 1995, s.49)

"Özne, eylem tümce ve tümceciklerinde ya işi yapan; ya yapılan işten etkilenendir, ad tümce tümceciklerinde ise kendisinden söz edilen sözcük, sözcük öbeği biçiminde birer varlık adıdır" (Kükey, 1975, s.79).

Örneklerini artırabileceğimiz bu ifadelerin birleştikleri husus, öznenin, cümlede işi yapan ya da olan kişi olduğudur.

Yine üzerinde genel olarak anlaşılan ikinci bir husus da, ister ayrı bir söz varlığıyla ifade edilsin, ister şahıs eki ile belirtilsin, öznenin cümlede varlığını devam ettirdiği fikridir.(Mesela, bkz. Banguoğlu, 1990, s.526; Ergin, 1980, s.399; Bilgegil, 1964, s.23-24).

Ancak, özne hakkında, bir anafikir halinde ifade edilen bu düşünce birliği; örnekler üzerindeki tahliller sırasında ortaya çıkan tesbit ve ta'yin zorlukları ve bazen, tikanıklıklarıyla; bütünlüğünü muhafaza edememiş; tasnif bolluğuyla sonuçlanan, *öznenin çeşitleri* umumi başlığı altında, bir türlü sınırlandırılmadığı gibi, içinde çelişkili izah örneklerini de ihtiva eden çok çeşitli verimlere dönüşmüştür. Sebep(ler)inin ne olduğu ve sonucunun nasıl giderilebileceğini görebilmemiz için, sınırları belirlenememiş bu, *öznenin çeşitleri* üzerinde biraz göz gezdirmemiz icab ediyor. Bu cümleden olarak, Türk Dil Kurumunun *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*(=TGST) çerçevesinde yapılan 22-23 Ekim 1993 tarihli toplantısının⁶ özne ile ilgili oturumundaki tartışmanın ağırlığını *özne türlerinin* teşkil ettiğini görüyoruz.

Konuyu *Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı* isimli bir bildiriyle tartışmaya açan Hamza Zülfiyar önemli bazı gramer ve dilbilgisi terimleri sözlüklerinde özne türlerinin iki, beş, yedi ve on bir tür olarak ele alındığını tesbit ediyor⁷. Buna göre öznenin, *açıklayıcı özne*(s.45), *açıklayıcıdan özne* (s.45 ve s.46), *belirsiz özne*(s.46), *mantıkça özne* (s.46), *gerçek özne*(s.46), *ortak özne* (s.47), *sözde özne*(s.47), *gramerce özne* (s.47), *özne birliği* (s.47), *ad öbeğinden özne*(s.48), *pekiştirmeli özne*(s.48), *pekiştirilmiş özne* (s.48), *iyelik eki almış özne* (s.48), *çoğul eki almış özne* (s.48), *koşaçlı özne*(s.48), *ikilemeli özne*(s.48), *bağlaçlı özne* (s.48), *yinelemeli özne*(s.48), *seslenmeli özne* (s.48) gibi çeşitleri

⁶ Bkz. "Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı, Ankara, 1995, s.41-51.

⁷ Tesbit edilen bu türler için sırasıyla şu kaynaklar verilmiştir: Vecihe Hatiboğlu, Dilbilgisi Terimler Sözlüğü, Ankara 1972; Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1989; Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara 1992, Nurettin Koç, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1992; ve Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İstanbul 1974.

vardır. Bunlara *gizli özne* (Karahan, 1995, s.50) ve bunun muadili olarak *açık özne* kavramlarını ilave etmeliyiz. *Açık öznenen*, varlığı bir kelime ya da kelime grubu tarafından temsil edilen özne kastediliyor. Mesela *Ahmet kapıyı çaldı* cümlesindeki *Ahmet* gibi. *Gizli özne* ise, varlığı yüklemdeki şahıs unsuru yoluyla hissedilen özne olarak anlaşılıyor. *İcabını yerine getirmiş* cümlesine yöneltilen, *Kim?* sorusuna karşılık *O* mefhumunun anlaşılması gibi.

Ayrıca, Mazhar Kükey de özne türünü, "A. *İşi yapan özne (gerçek özne)*, B. *Yapılan işten etkilenen özne (sözde özne)*, C. *Bir varlık adı olarak kendisinden söz edilen özne*" adlarıyla üç ana çeşide ayırmakta, bu türleri temsil eden örnekleri de gene üç ana başlıkta topladığı on iki kelime veya söz grubu çeşidine ayırmaktadır.⁸

Öznenin türü kavramı etrafında oluşan bu terimler, sadece gramer çalışmalarında farklı oranlarda yer alarak problem doğurmamaktadırlar. Bunun yanında, bir taraftan ortak olarak kullanılan bir terimin karşılığı kişiye göre değişebildiği gibi, diğer taraftan aynı karşılık için farklı terimlerin kullanılması şeklinde tezahür edebilen, çetrefilli bir kavram kargaşasına da yol açmaktadır.

Birinciye örnek olarak *belirsiz özneyi* verebiliriz. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçe'de bazı eylemlerin 3.kişi çekimlerinin belli olmayan öznesi* tanımlarıyla birlikte, "*Mektup istemez, telgraf yeter. Bazen olur, saatlerce acıkmam... geçmiş olsun*" örneklerini göstermiştir.⁹ Buradan anlaşıldığına göre *belirsiz özneye* sebep, *mektup, telgraf* kelimelerinin ve *bazen olur* cümlesinin manasında, irade sahibi bir canlı veya insan gibi karşılığın bulunmamasıdır. Hamza Zülfikar ise bu terimi, fiillerin türü, daha doğrusu çatısı ile ilişkilendirmektedir. Verdiği "*Artık otobüslere binilmeyecek, bir yerden bir yere gidilmeyecek*" örneklerine bakılırsa¹⁰, *belirsiz özne* teriminin karşılığının bu defa, hem geçişsiz hem de edilgen çatılı olan fiillerle birlikte düşünüldüğü görülür.

İkinci husus için göstereceğimiz örnekte ise, aynı kavramı ifade eden birden fazla terim söz konusudur. Edilgen çatılı fiillerle yapılan cümlelerdeki özneler için *sözde özne* (V.Hatiboğlu, Z.Korkmaz, N.Koç), *Gramerce özne* (A.Topaloğlu) terimleri, sırasıyla "*Yollar ağaçlandırıldı*", "*Çocuk bakıcı tarafından yaktırıldı*" ve "*Sel tehlikesi belediye tarafından önlendi*." "*Önemli merkezler savaş uçaklarınınca bombalandı*.", "*Şarkılar bizim tarafımızdan söylendi*", "*Ağaçtaki kaysılar yabancılar tarafından toplanmış*." örnekleri için sırasıyla *örtülü özne*, (V.Hatiboğlu, N.Koç), *mantıkça özne* (A.Topaloğlu), *gerçek özne* (Z.Korkmaz) terimleri kullanılmıştır.¹¹

İlave edilebilecek başka özne çeşidi kavramlarıyla birlikte, bunları ifade etmeye dönük bütün terimlerin gerisinde, öznenin, cümlenin esas unsurlarından

⁸ Bkz. Mazhar Kükey, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara 1975, s.79-100.

⁹ Bunun için Bkz. *Türk Gramerinin Sorunları*, 1995, s.44.

¹⁰ Bkz. a.g.e. s.44.

¹¹ Bkz. a.g.e. s.46 ve 47.

biri olduğu, böyle olunca da cümlede mutlak yer alması gerektiği genel kabulü bulunmaktadır:

*"Fail gramerce bir şahıs mefhumıyla gösterildiği zaman, umumiyetle başlı başına bir kelime ile ifade edilmek istemez. O zaman şahıslı siyganın sonucu şahsı ve dolayısıyla fail(yüklet)i bildirmeye yeter."*¹².

"Tümceler her birinde bir oluş bir kılış, bir yargı anlamı var... Yüklemin anlamına göre olan veya kılan sözcük de söz öbeği de öznedir." (Gencan, 1975, s.82) "Yüklemsiz tümce olamayacağı gibi, öznesiz de tümce olamaz (Kükey, 1975, s.79), "Cümlenin fiilden sonra ikinci unsurudur... zikredilmese bile fiilin içinde umumi olarak şahıs halinde ifade edilmek suretiyle varlığı cümlede daima hissedilir."(Ergin, 1980, s.399). "...kimse ister ayrı bir kelimeyle ifade edilsin ister yüklem içindeki kişi eki ile belirtilsin, cümlesinin ikinci üyesi sayılır"(Banguoğlu 1990, s.526)... gibi görüşler bu düşünceyi ifade etmektedir.

Tabiatıyla, özne, bir cümlede eğer açıkça görülemiyorsa, **Ben, Sen, O...**nun içinde gizlidir. **Sözde öznedir; örtülü, gerçek, mantıkça** ya da **gramerce** öznedir.

Üstelik, **sözde özne** ve **gramerce özne** terimlerine kaynaklık eden, mesela *"Yollar ağaçlandırıldı", "Mektup benim tarafımdan yazıldı"* cümlelerindeki *Yollar, Mektup* kelimeleri, yüklemin fiilinin edilgen olmamasından dolayı, özne olarak kabul edilmemiş olmaktadır. Çünkü özne, cümleye esas teşkil eden *ağaçlandır-, yaz-* fiillerine göre değil, başka bir aktiviteyi ifade edecek şekilde yeniden kurulan başka cümlelerin fiillerine göre aranmaktadır. Halbuki buradaki cümlelerin aktivitesi zaten pasiflikte aktiflik olarak düşünülmüştür, düşünülmelidir. *Yollar* ve *Mektup*, *ağaçlandır-* ve *yaz-* aktivitesinde değil *ağaçlandırıl-* ve *yazıl-* aktivitesinde aktiftirler. Dolayısıyla gerçek(ten) öznedirler. *B* fiiline göre olması gereken özne, *A* fiiline göre aranmış oluyor. Üstelik nesne konumunda ele alınıyor. Yine *"Şarkılar bizim tarafımızdan söylendi", "Ağaçtaki kaysılar yabancılar tarafından toplanmış"* ve *"Önemli merkezler, savaş uçaklarınca bombalandı"* cümlelerindeki *bizim, yabancılar, savaş uçaklarınca* sözlerinin **mantıkça, gerçek, örtülü** özne olarak tesbit edilişi de buradaki cümlelere göre değil, *"biz söyledik.", "yabancılar toplandı"* ve *"savaş uçakları bombalandı"* cümlelerine dayanmaktadır. Ayrıca **örtülü, gerçek** ya da **mantıkça özne** denilen unsurlar, söz konusu cümlelerde, tamlayıcı unsurlar olarak başka fonksiyona sahiptirler.

Bunun yanında, yukarıdaki kalıplara sokulmasında sıkıntıya düşülen sınırlı bazı örnekler için, öznenin bulunamayabileceğine işaret edildiği de olmuştur. *"Fail, yalnız meçhul fiilli cümlelerde bulunmaz. Yalnız teklik üçüncü şahısları kullanılan meçhul fiiller fail istemezler. Gereklik kipinin teklik üçüncü şahsının, umumi kullanımında da fail bulunmaz: gitmeli, yazmalı, misallerindeki gibi"*(Ergin 1980, s.399). *"Meçhul fiillerle kurulan cümlelerde özne bulunmaz... Bu fiillerin yalnız 3.şahsı kullanılır... Gereklik kipinin teklik 3.şahsının bazı kullanışlarında*

¹² Jean Deny, Türk Dili Grameri, 10-11. Fasikül, 1947, s.782.

da özne bulunmaz...Rıhtımdan yalıya iki üç basamakla çıkılır, ve büyük bir avlıya girilirdi...en çok bu hiçe giden kurbanlara acımalı. Sokağa çıkmalı, bir kahveye gitmeli, İstanbul'a inmeli mi inmeme mi diye düşünmeli, sonra ortalık kararınca, bastona dayana dayana eve dönmeli, oturmalı, okumalı." (Karahan,1995, s.50-51). "Artık otobüslere binilmeyecek. Bir yerden bir yere rahat gidilmiyor, örneklerine bakalım. Edilgen fiillerle kurulmuş bir cümlede nesne sözde özne olarak bulunduğu halde bu örneklerde özne belirsizdir. Yani bu cümlelerin ne gerçek öznesi ne de sözde öznesi vardır. Bu husus, geçişsiz ve edilgen durumda olan yüklem yer aldığı cümlede özne belirsizdir, diye özetlenebilir."(H.Zülfikar, TGST, s.44). "Otobüslere binilmiyor cümlesinde özneyi bulamazsınız"(A.Bican Ercilasun, TGST., s.50).

Özne'nin olmadığı ya da anlaşılmadığı bu ve benzeri durumları dikkate alarak L.Karahan "Gramer kitaplarımızda yer alan **Cümlelerin temel unsurları yüklem ve öznedir** ifadesi değiştirilmelidir. Cümlelerin temel unsuru yüklemdir. Demek ki öznesiz cümle olabilir." (TGST.1995, s.48), tesbitinde bulunuyor.

Ayrıca, yukarıda işaret edildiği üzere, *sözde özne* kavramıyla ifade edilen edilgen çatılı fiilli cümlelerin öznesinin *yok* ya da, aynı manada kullanılmak üzere, *gizli* sayıldığını da görüyoruz. Mesela verilen "Bu bina yapıldı" örneğinde, cümlelerin öznesi için, yok manasında *gizli*, tesbiti yapılırken "bu bina" sözü, *belirtisiz nesne* olarak tayin edilmektedir.¹³

Hülasa, cümledeki özne unsuru üzerinde söylenenleri, örnekleri daha da çoğaltarak sürdürmek mümkündür. Ancak buraya kadar müracaat ettiğimiz görüşler ve verilen örnekler ışığında, özne için yapılan tasarrufları, şu maddeler halinde toplayabiliriz:

1.Birbirinden farklı ve çok sayıda özne türleri olduğu ileri sürülmüş ve bu tür (veya çeşit)ler, üzerinde ittifak edilen bir sayı ile sınırlandırılmamıştır.

2.Bu türlerin muhtevaları üzerinde de yeterince anlaşma sağlanmadığı için, yer yer önemli tesbit ve izah farkları oluşmuş; ihtilaf, türlerin terimlerle ifade edilmesinde de devam etmiştir.

3.Daha önceleri, hakim olan "Özne, cümlelerin iki asıl unsurundan biridir" görüşü, tedricen "Özne cümlelerin birinci yardımcı unsurudur" görüşüne, son zamanlarda da "Cümlelerin asıl unsuru yüklemdir, öznesiz cümle de olabilir" hükmüne dönüşme noktasına gelmiştir. Ancak, bu hüküm, mevcut özne arayışına göre, geçişsiz edilgen çatılı fiilli cümlelerle, manasından bir hükümden ziyade bir niyet ya da fiile dönüşmemiş bir düşünce olduğu hissedilen gerekli(lik) 3.şahıs çekimli cümlelerde, öznenin tesbit edilemediği, özel durumlara dayandırılmıştır. Bu da, öznenin vazgeçilmezliği fikrinde esasen bir değişiklik meydana getirmemiştir.

¹³ Bkz. Abdurrahman Tarıktaroğlu, Türkçe'de Özne Sorunu, Türk Dili Dergisi, Sayı: Ağustos 1996, s.194

4. Öznenin tesbitinde ortak bir ölçü olarak kabul edilen *Kim? Ne?* sorularının bile, özneye cümlelerin diğer unsurlarını karıştıracak şekilde kullanıldığı oluyor. Mesela "*Köşk uzmanlar tarafından onarılarak eski haline getirildi*" cümlesinin *getiril-* fiiline sorulması gereken soru, *getir-* fiiline sorulup *uzmanlar* cevabı alınıyor. Böylece, özne *köşk* iken, *tarafından* kelimesiyle birlikte zarf tamlayıcısını oluşturan *uzmanlar* özneleştiriliyor.¹⁴ "*Bu bina yapıldı*" cümlesinin öznesi *bu bina* iken, özne gizli, *bu bina* belirtisiz nesne olarak tesbit edilebilmiştir.¹⁵ Yine yukarıda geçen "*Telgraf yeter*" örneğinde *telgraf* "*açık*"ça özne durumunda iken *belirsiz özne*, "*Ağaçtaki kaysılar yabancılar tarafından toplanmış*" cümlesinde *ağaçtaki kaysılar* varken *yabancılar* gerçek özne olarak nitelendirilmiştir. Cümle unsurlarının farklı ölçülerle tesbitine dayanan bu çelişkilerin özne çeşitleri başlığı altında, "*örtülü özne, mantıkça özne, gramerce özne, sözde özne*" gibi daha başka terimlerin de yer bulmasına sebep olduğu, yukarıda daha geniş örneklere dayanarak ifade edilmişti.

Özne unsurunu tesbit, tayin ve tahlil yaklaşımlarında sergilenen ve dört madde halinde ortaya çıkan bu çelişkili sonuçların sebeplerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bir kere, cümlelerin asıl unsurunun ne olduğu konusunda, belki cümlelerin ne olduğu hususunda, şekil ile bu şekli dolduran muhteva/mana/fonksiyonun imtiazını, bütünleşmesini, Türk dilinin çelişkisiz, ayan beyan yapısını tahakkuk ettirecek ortak bir hükme ve bu hükmü her zaman aynı şekilde ortaya koyan ifade birliğine ulaşamamıştır. Cümleyi başka bir bahsin mevzuu olarak bir tarafa bırakıp, şu kadarını ifade etmeliyiz ki, bu hususta varılan en müsbet sonuç, "*Cümlelerin asıl unsuru yüklemdir, özne olmayabilir de*" noktasına gelinmesidir. Ancak bu noktaya gelinmesinin esas sebebinin, öznenin olmadığı ya da tayin etmekte zorluk çekildiği bazı cümle örneklerinden kaynaklanması, önceki görüşün zımnen muhafaza edildiğini gösteriyor. Başka bir deyişle bu, bütün örnekleri bir kanun halinde ihata eden yapıyı değil sporadik örnekleri izah eden ikinci dereceden bir prensip olarak ortaya çıkıyor.

2. Bununla da ilişkili olarak, bir diğer sebep de, öznenin cümlede, işi yapanı ya da olanı temsil eden unsur olarak görülmesidir. Üzerinde ittifak edilen bu düşünceye göre, bazen sadece yüklemdeki kişi ekiyle, bazen adı açıkça zikredilen bir diğer unsurla birlikte, bazen de zamir isimleriyle temsil edilebilen ama her halukârda cümlede işi yapanı/olanı karşılayan bir özne vardır. Tabii bu farklı durumları ifade sadedinde, *gizli özne, açık özne, pekiştirmeli özne* gibi özne çeşitleri kendiliğinden devreye girmektedir. Hal böyleyken, bir de, mesela *Atlara binildi* vb. cümlelerde *sözde* ya da *gizli* de olsa işi yapan ya da olan kişinin tahakkuk ettiremediği durumlar da ortaya çıkınca, çeşitlerinin bu kadar çok olduğu düşünülen öznenin, bu defa yokluğuyla karşılaşılmış olmaktadır.

¹⁴ Bkz. a.g.e. s.193'ün naklettiğine göre Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İstanbul 1990, s.380.

¹⁵ Bkz. Abdurrahman Tarıktaroğlu a.g.m., s.194.

3. Özneyi problemlili bir duruma ve onunla alakalı terim çeşitliliğine iten bir diğer sebep de, onun fiillerin çatılarıyla ilişkilendirilmesidir. Belki de ilişkilendirilme gerekçesidir. *İşi yapan veya olan kişi* diye tarif edilen özne ile, fiilin icra yönünün ve icra vasıtasının sayısını ve bu vasıtaların sayısı birden fazla oluyorsa bu vasıtaların birbirleriyle ilişkisini tayin eden çatı ile, fiili icra eden /olan kişinin varlığını/yokluğunu ifade ettiği düşünülen özne arasında doğrudan ilişki kurulması, çelişkili bir tutum olur. Zaten, bir fiil cümle teşkiline yöneldiğinde istediği iki unsurdan biri şahıs eki olmaktadır. Bu yüzden fiillerin çatı durumu nesneyi ilgilendirmektedir. Tabii, özne olarak ifade edilen fiili işleyen kişi, çatı ile ilişkilendirilince, etken edilgen vb. olmak zorunda kalmaktadır. Böyleyken, mesela "*Kuşlar avcı tarafından vuruldu*" cümlesine, diğer her türlü cümleye tatbik edilen "*kim(ler)?"* sorusu, "*kim(ler) tarafından?"* şekline sokularak sorulunca, alınan cevap haliyle "*avcı tarafından*" olmaktadır. O zaman da *kuşlar* "sözde" ya da "gramerce özne" olarak kalmakta, cümlenin zarf tamlayıcısı durumundaki *avcı tarafından*, "gerçek özne" olarak değerlendirilmektedir.

Neticice itibarıyla, öznenin, cümledeki varlığı/yokluğu ve fonksiyonu itibarıyla tartışmalı bir duruş noktasına itilmesi, onun çözülmesi icab eden bir kimlik probleminin bulunduğunu, açıkça ortaya koyuyor.

Öyleyse özne nedir?

Bu soruya cevap vermeden önce, dil karşısındaki genel yaklaşım tarzımızla alakalı olduğu için, sadece yukarıdan beri sebepleri üzerinde durulan özne konusunda değil diğer bir çok konuda da yanlış sonuçlara varmamıza yol açan daha temel bir sebepten söz etmek istiyorum. O sebeple biz, her problemlili durumda, dile ait bir şekil unsuruyla bu unsurun dilin yapısı içinde olması gereken yere yerleşmesini sağlayan vazifesi arasındaki fonksiyonel münasebetin, sağlıklı bir şekilde kurulamaması olarak karşılaşıyoruz. Bazen mana/vazife/fonksiyondan hareket ediliyor, bazen şekle bakılıyor. İkisi bir araya getirilip yapı içindeki yeri dikkate alınmıyor. Nitekim bir taraftan işi yapan kişi olarak öznenin hep irade sahibi, irade göstermekte aktif olabilecek bir fonksiyona sahip olduğu düşünlerek; **şekil itibarıyla özne çekim eki almaz, yalnız halde bulunur**, kaydı koyulmuşken; bir taraftan mesela *Kalem Ali tarafından kırıldı* cümlesindeki *Ali, tarafından* ekiyle ekli oluşu dikkate alınmadan, *gerçek/mantıkça/örtülü özne*" yapılırken, diğer taraftan bundan fedakarlık edilemediği ve bağımsız düşünce olarak muhafaza edildiği için, şekle bakıp "*Kalem*"e, *gramerce/sözde özne* denilebilmektedir. Zaten burda özne ifade edilirken *örtülü, mantıkça, gerçek* ya da *gramerce, sözde* terimleriyle çeşitlendirilmesi de bu usulsüzlüğün serbest bıraktığı yorum farklılıklarını aksettirmektedir. Bu usulsüzlük kafamızı karıştırmaya; ortak kültür kodlarıyla tevatür edilip her fert tarafından aynı şekil/kalıp ve mana örgüsüyle kullanıldığından; herkesin, birbirini. anlaması gerektiği gibi anlamasını

mümkün kılan dilin, ona beynini yoranların her birini aynı konularda aynı hükümde birleşmeye zorlayan sade, basit, bütün zenginliklere açık kanunlarını tesbit etmekte o kadar güçlük çıkmayacak. Kavramları isimlendirmede doğacak ufak tefek farklar da böyle bir kafa birliğinin önünde kendiliğinden hallolacaktır.

Mevcut özne telakkisinin muhtelif çelişkilerle ortaya çıkan sonuçlarını böylece gördükten ve hadisenin usul meselesiyle ilgisini öne aldıktan sonra, şimdi, **Özne nedir** sorusunu cevaplandırabiliriz.

Biz Türk dilinden bir cümleyi talep ettiğimiz zaman, dil de bizden, olmazsa olmaz şartıyla, üç unsur ister: **fiil, zaman** ya da **şekil eki** ve **şahıs eki**. Sonra bu unsurları bize, *fiil - zaman ya da şekil/tarz eki + şahıs eki* düzeniyle çekerek cümle halinde sunar. Biz cümlenin bu yeter ve geçer şekline **yüklem** diyoruz. Ancak, eğer o anki maksadımızı bütünüyle ifade edecek kadar zengin bulmuyorsak, bu cümleye, ilave unsurlar teklif ederiz ve onu zenginleştiririz. Böylece cümle, **(Yardımcı unsurlar)+asıl unsur** yani **(Tamlayıcılar)+yüklem** yapısıyla teşekkül etmiş olur. Buna göre "yüklem"i meydana getiren unsurlar mecburî, tamlayıcıları meydana getirecek unsurlar ihtiyaridirler. Bulunmadıkları zaman eksik de değillerdir, demektir. O zaman:

1. Cümlenin olmazsa olmaz şartları içinde olup da işi yapanı/olanı ifade eden sadece bir tek unsuru vardır o da kişi ekidir. Halbuki yardımcı (=ihtiyari) unsurların içinde bulunan *Ahmet, Ağaç, Çocuk* vs. unsurlar , ancak kişi ekiyle ifade edilen yapanın/olanının kimliğini, vasfını, adını açıklamak istediğimiz zaman ilave ettiğimiz yardımcı unsurlardır ve cümlenin asıl unsuru durumunda olup kişi ekiyle ifade edilen yapanın/olanının varlığı ve yokluğuyla hiçbir alakası bulunmamaktadır. Yanılma işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. *Nasıl, mavi elma, kapı kolu* tamlamalarındaki asıl unsurların, yani *elma'nın ve kol'un varlığı/yokluğu, mavi* ve *kapı* kelimeleriyle telif edilemezse, nitekim de edilmemişse, işi yapan kişinin varlığı ve yokluğu da yardımcılar tarafında olup kendisine ait bir niteliği/belirtmeyi ifade eden ihtiyari bir unsura bağlı addedilemez.

Üstelik, benzer durumu ifade eden ve asıl cümle unsurları arasındaki şekil veya zaman ve fiil unsurlarının yardımcıları/açıklayıcıları olan yer veya zarf tamlayıcıları bulunmadığı zaman, *sözde zarf tamlayıcısı* veya *gizli zarf tamlayıcısı* gibi unsurlar aranmamıştır.

Özetle cümlede işi yapanla ilgili olarak, biri işi yapanı/olanı ifade eden ve asıl unsur tarafında yer alan şahıs ve onun eki; diğeri de,onu herhangi bir bakımdan, *tarif/izah/tayin/....edebilen, belirten/vasıflandıran* ve yardımcı unsur zümresinde ona bağlı olarak bulunabilen iki unsur vardır: (Yardımcı unsur)+asıl unsur=(**Özne**)+**Fail/Yüklet**. Bu iki unsurun gramatik açıdan da birbirinden ayrılmış olarak cümlenin teşkili sırasında ayrı ayrı temsil edilmesi de aynı sebeptendir. Şahıs ekiyle temsil edilen işi yapanın/olanının cümledeki mahiyeti hakkındaki önemli bir hususu da açıklamadan geçmeyelim: Asıl cümleyi temsil eden yüklemün unsurları kategorik unsur (=bir yapının oluşmasını sağlayacak ana

fonksiyon ve şekil bütünlüğü ölçüsüne sahip)lardır. Zaten bu nitelikleriyle bir gramer yapısını, burada bir cümleyi, teşekkül ettirebilmektedirler. Bu yönüyle şahıs eki, cümlede işi yapan kişiyi, bulunduğu duruş noktası itibarıyla işaretler. Bu yüzden, işi yapan kişi 1. mesafe noktasında(*ben/biz*), 2. mesafe noktasında(*sen/siz*) ya da 3. (yani diğer)duruş noktasında (*o/onlar*) olarak, bulunduğu yer itibarıyla şahıs ekleriyle tesbit edilmiş ve cümlenin fiili onu yapan/olan kişi açısından işaret edilen bu üç nokta yoluyla hükme bağlanmıştır. Nitekim fiil, zaman/şekil veya tarz bakımından da kip ekleriyle hükme bağlanmaktadır. **Şahıs ekleri, işi yapanı, sadece bulunduğu yer/mesafe açısından tesbit ettiği için cümlede ona ait bir vasfı, adı vs. belirlemek istediğimiz zaman, yardımcı kategorisinde yeni bir unsura ihtiyaç duyarız.**

Bu sebeple, eğer belli bir miktar cümle gözden geçirilirse, biz bu yardımcı unsuru, yapan şahsın tarif veya tasvir etmek üzere daha çok üçüncü şahıslar için yani gaib kişiler için kullandığımız görülür. Söz konusu işi yapan eğer birinci ya da ikinci şahıs ise, yani cümleyi ifade eden ya da cümleye muhatab olan ise bu yardımcı unsuru ya hiç kullanmayız ya da sadece vurgu yapmak, pekiştirmek gayesiyle cümledeki kişi eklerini *ben/biz*, *sen/siz*, *o/onlar* şeklinde ihya edip kelimeleştirdiğimiz unsurlarla kullanırız. Bu da neticede aynı şeydir: Fonksiyonu ifade eden ekle karşılanan işi yapan kişiyi manayı karşılayan kelimeyle açıklamış oluruz.

Sonuç : "Cümlede işi yapan" olarak ifade edilen ve cümledeki yardımcı unsur kategorisinde anaran, bulunamadığı zaman asıl unsura müracaat edilerek bulunmaya çalışılan bir özne, gerçekte yoktur. Ancak, işi yapanı, hiçbir istisna örneği olmadan, hem fonksiyon hem de şekil itibarıyla bütün cümlelerde aynı şekilde temsil eden unsur, yüklemde ve şahıs eki olarak bulunmaktadır. Cümlenin yardımcı unsurları arasında bulunabilen unsur, lüzumu halinde ona ait herhangi bir açıklamayı getiren ikinci ve ayrı bir gramatik unsurdur. Dolayısıyla, bu iki ayrı unsur için iki ayrı terim kullanmamız ve birbirlerinden ayrı mütalaa etmemiz şarttır. Mesela, yardımcı unsur durumundaki açıklayıcıyı, *özne* istilahlıyla, *cümlede işi yapan/olan* ve yüklemde ifade edilen asıl unsur için de daha önce özne ile aynı manada kullanılmış olan *yüklet* ya da *fail* kelimelerinden birini kullanabiliriz ve birini seçerek mutlaka kullanmalıyız. Bu iki kavramdan *fail* daha evvel yaygın olarak kullanıldığı, *yüklet* ise *yüklemi* çağrıştırdığı için tercih edilebilir. Fiil bakımından da *fail*, *fiili yapan* demek olduğu, *yüklet* de *yükü yüklenen* demeye geldiği için seçilebilir.

2. *Özne* ve *fail/yüklet*in, tek bir unsur halinde düşünülmüş olmasından kaynaklanan problemlerden başka bir müşkül, bu kavramın cümlede bulunuş şekli, hatta varlığı ya da yokluğu mes'elesinin fiillerin çatısıyla/çatı ekleriyle ilişkilendirilmesinden doğmuştur. Bir kere gramatik şekil ve fonksiyon olarak işi yapan fail/yükletin cümledeki yerini her halükarda muhafaza etmesine, çatı eklerinin varlığı ya da yokluğunun hiçbir te'sirinin bulunmadığı açıkça görülmüyor. Bu yüzden çatı ekleriyle, failin/yükletin öznesinin varlığı ve yokluğu arasında da

bir alaka te'sis edilemez. Esasen bu noktada edinilen problem, cümlede işi yapan kişinin daima hakim, iradeli bir mevkideki insan (ya da en azından bir canlı) şahıs olarak tasavvur edilmesinden kaynaklanmıştır. Halbuki her bir cümle, fiilinin manasında murad edilen aktiviteyi hükme bağlamak için kurulur. İş yapan kişinin fiilden şu veya bu şekilde etkilenmediğinin düşünülmesi, mevhum bir düşüncedir. Cümlelerin, dilimizce kesin kaidelere, şekil ve mana/fonksiyon ilişkisine dayalı esaslara bağlanan her hangi bir unsurundan biri olan ve edilgen bir cümlede bulamadığımız ya da bulamadığımızı sandığımız özneyi, kafamızda kurduğumuz mevhum bir etken fiilli cümledeki özne unsurunun şekli ve manasıyla aramak, bahse mevzu teşkil eden cümle için geçersiz bir işlem olur. Bu işlemin sonuçlarının mahsulü olan kavramı ve ıstılahları da diğerleri gibi yanlış olmaktadır. Zira bir gramer unsuru, mana/fonksiyon ile şekil birbirinden ve içinde yer aldığı teşkilden ayrı düşünülerek tesbit edilemez. Hasılı bir fiil, cümlede hangi çatıyla tercih edilmişse o cümlede hükme bağlanan aktivitenin de o yönde olduğu/olması gerektiği nasıl kolayca düşünülüp kabul edilmişse bahis mevzuu cümlelerin failinin aktifliğinin de aynı yönde olacağı ve olduğu da hesaba dahil edilmelidir¹⁶. O yüzden mesela *çocuk çalındı* cümlesinin öznesi *hırsız* değil, *çocuk*dur.

4.Cümlede işi yapanın açıklayıcı yardımcı unsuru durumundaki özne ile ilgili kavram ve ıstılah çeşitliliği problemlerinin bir kaynağının da, bu unsurun içini dolduran kelime, tamlama ve cümle vb. ve onların mana ya da şekilce tahdit edilemeyecek olan çeşitlerinin esas alınması olmuştur. Birer özne türü olarak zikredilen " *iyelik eki almış özne, koşaçlı özne, ikilemeli özne, seslenmeli özne, yinelenmeli özne...*" terimleri herhangi bir şekilde bir dilbilgisi tasnifi temelinden mahrumdur. Zira bu mantıkla dilimizdeki bütün kelime, tamlama ve cümle ihtimallerini birer özne çeşidi olarak kabul etmek gerekir. Yine aynı mantıkla, burada öznenin söz varlığı olarak kullanıldıkları için özne çeşidi sayılan bu unsurlar, diğer tamlayıcıların ya da yüklem muhtevası olarak kullanıldıklarında, tamlayıcıların ya da yüklem çeşitleri olarak mı ele alınacaklardır? Elbette her türlü söz, özne çeşidi olarak bir değer atfetmemek şartı ve dikkati ile, cümle tahlillerinde örnekleri zenginleştirmek için kullanılabilir.

5.Diğer taraftan, hitap unsurları da tereddütsüz öznedirler. Sözgeşi *sen benimle geleceksin* cümlesindeki *sen* özne olarak kabul ediliyorsa, ki öyle kabul ediliyor, *sen* kaldırılıp yerine *Ahmet, Ey Türk milletinin medarı iftihar* gibi sözlerin koyulması ve cümlelerin *Ahmet, benimle geleceksin, Ey Türk milletinin medarı iftihar benimle geleceksin* şeklinde ifade edilmesi, bir şeyi değiştirmez. Hatta, *Hey! nereye gidiyorsun?*daki *hey*'in *Sen nereye gidiyorsun?*daki *sen* ile bir farkı yoktur. Zaten *sen* dememiz de, bir hitap şeklidir.

¹⁶ Nitekim, özne tartışmaları sırasında edilgen çatılı "*çocuklar doyuruldu*" cümlesindeki *çocuklar*'a *özne* yerine *sözde özne* denmesine itiraz edilmiştir. Bkz., A. Bican Ercilasun, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, Ankara 1995, s. 49 ve 50.

SONUÇ

Ve

Özne ile ilgili Kavram Kargaşasının Giderilmesi

1.Cümlelerin fiili yapan kişisi ile ilgili bir değil, biri asıl biri de yardımcı unsur olmak üzere, iki unsuru vardır. Asıl unsur daima bulunmakta ve şahıs ekiyle temsil edilmekte olup *yüket* ya da *fail* gibi bir ıstılahla kesin olarak ayrı bir değerlendirmeye vesilesi durumundadır. Öznenin kimliği ise, cümlede işi yapan kişi değil, cümlede işi yapan kişiyi lüzumu halinde açıklayan/niteleyen/belirten... yardımcı unsur kimliğidir. Bu yüzden bir cümlede özne ya vardır ya da yoktur. Varsa açıktır, yoksa ihtiyaç da olmamıştır, dolayısıyla *gizli* de değildir. O zaman *açık özne* ve *gizli özne* kavramları ve ıstılah çeşitleri hayali olup bizim cümle yapımızda yeri olmayacak değerlendirmelerdir.

2. Özneyi oluşturan söz varlığı durumundaki kelime, tamlama vs.nin manasına ve kendi iç yapısına dayalı bir tasnifin tasavvur edilmesi, sayısız özne çeşidi doğurur(ki bunun diğer cümle unsurları için de geçerli olacağı meydandadır). *Belirsiz özne* , *açıklayıcı özne*, *açıklayıcıdan özne*, *ad öbeğinden özne*, *ikilemeli özne...* gibi bu gruba giren ıstılah teklifleri, tanımsızdırlar. Bunların özne hakkında özneye has ayırt edici hiçbir katları yoktur. Eğer böyle bir yoldan gidilirse, her kavram her şekil için, her şekil de her kavram için ıstılah haline getirilmiş olur. Zaten öznenin görevi, faili/yükleti herhangi bir mana veya mana kalıbı ile açıklamak/nitelemek/ belirlemektir ve bu tasavvur edilebilecek bütün özne örnekleri için aynıdır.

3.Cümlelerin fiilinin çatısı, gene fiilin manasının yönlendirilmesi ile ilgili bir husus olup, failin görevi de fiili, belirlenen şekliyle kabul ve icra etmek olduğuna göre, mesela cümle *Ağaçlandırıldı*'dan ibaret ise o cümlede özne yoktur ve aranması gerekir. Eğer cümle *Yollar ağaçlandırıldı* ise, özne vardır ve *Yollar* olarak yer almıştır. *Örtülü özne*, *mantıkça özne*, *gerçek özne*, *gramerce özne*, *sözde özne* tabirlerinin; daha önce izahı yapıldığı üzere; bizim cümlemizde hiçbir karşılığı bulunmaz. Özne vardır ve *gerçektir*. O yüzden ona *gerçek özne* demeye de lüzum yoktur.

Öznenin kimliği ile beraber ondan ayrı ama onun da bağlı olduğu işi yapan kişinin (failin/yükletin) kimliğini de .belirleyen, onu elle tutulur ve gözle görülür hale getiren bu ölçülerin; eksik kalmış ya da yanlış yapılmış tarafları varsa o tekliflere ve düzeltmelere de açık kapı bırakarak; öznenin ve failin/yükletin kimliklerinin ayrı ayrı öğretilmesinde de kullanılması icab ettiğini düşünüyorum ve bahsi şu sözlerle bağlamak istiyorum:

Türk dili bugün en zengin nüanslara, en ücra teferruatlara hiçbir şekli ve herhangi bir manayı ihmal etmediği halde bir sehlümümteni sadeliği içinde nüfuz edebilen gramer yapısını oluşturabilmiş ender bir dildir. Onda sadece özne ve

fail/yüklet konusunda değil, herhangi bir başka hususta da çelişkilerle çoğaltılmış, fonksiyonsuzlaştırılmış gramer kavramlarına ve onların doğurduğu ıstıhlara sebep teşkil edebilecek bir zihin bulanıklığı da yapı bozukluğu da bulunmamaktadır. Çok arzu edilse ve sırf o niyetle işe girilse dahi bu başarılamaz. Yeter ki "*şekil+ mana/fonksiyon+yapı*" bütünlüğünden oluşan denklem ihmal edilmesin. Türk dilinin her konuda, herkesi aynı sonuçlarla buluşturup bu sonuçları aynı ıstıhlarla ifade etmeye yönelteceğini göreceğiz.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.m : Adı geçen makale.

BANGUOĞLU 1990 :Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, TTK. BasımEvi, 3. Basılış, Ankara1990.

BİLGEGİL 1964:M.Kaya BİLGEGİL, **Türkçe Dilbilgisi**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1964.

ERGİN 1980 :Muharrem ERGİN, **Türk Dilbilgisi**, Boğaziçi Yayınları, 5. baskı İstanbul 1980)

GENCAN 1975 :Tahir Nejat GENCAN, **Dilbilgisi**, 3. Baskı, Murat Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1975

KARAHAN 1995 :Leyla KARAHAN, **Türkçe'de Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-** Akçağ Yayınları. 3. Baskı, Ankara 1995

KORKMAZ 1992:Zeynep KORKMAZ, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1992

KÜKEY,1975: Mazhar KÜKEY, **Türkçenin Sözdizimi**, Kardeş Matbaası, Ankara 1975

TGST.1995: TDK., **Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı** (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara 1995

BİBLİYOGRAFYA

- Tahsin BANGUOĞLU, **Türkçenin Grameri**, TTK. BasımEvi, 3. Basılış, Ankara1990 (=BANGUOĞLU 1990)
- M.Kaya BİLGEĞİL, **Türkçe Dilbilgisi**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1964(=BİLGEĞİL 1964)
- Jean DENY (Tercüme eden: Ali Ulvi ELÖVE); **Türk Dili Grameri**, 1-7. fasikül Maarif Matbaası, İstanbul 1941-1945; 8-14. fasikül Millî Eğitim Basımevi 1945-1953.
- Muharrem ERGİN, **Türk Dilbilgisi**, Boğaziçi Yayınları, 5. baskı İstanbul 1980. (=ERGİN 1980)
- Tahir Nejat GENCAN, **Dilbilgisi**, 3. Baskı, Murat Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1975 (=GENCAN 1975)
- Leyla KARAHAN, **Türkçe'de Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-** Akçağ Yayınları. 3. Baskı, Ankara 1995(=KARAHAN 1995)
- Nurettin KOÇ, **Yeni Dilbilgisi**, Anka Ofset A.Ş., İstanbul 1990.
- Zeynep KORKMAZ, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1992 (=KORKMAZ 1992)
- Mazhar KÜKEY, **Türkçenin Sözdizimi**, Kardeş Matbaası, Ankara 1975 (=KÜKEY, 1975)
- Abdurrahman TARIKTANOĞLU, **Türkçede Özne Sorunu**, Türk Dili Dergisi, Sayı: 536 Ağustos 1996, s.192-194.
- TDK., **Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı** (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara 1995 (=TGST.1995)

